

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 322

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-3-01>

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Волошин М. В.*аспірант**Інститут держави і права імені В. М. Корецького**Національної академії наук України**вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна**orcid.com/0000-0002-8969-4453**woloshyn.upc@gmail.com*

Ключові слова: *право, релігія, правове регулювання, релігійне регулювання, правовідносини, державно-конфесійні відносини, держава, церква.*

У статті розглядаються особливості співвідношення правового релігійного регулювання в державно-конфесійних відносинах і визначення меж державного та релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя. Констатується, що проблема надання можливості державі втручатись у внутрішні релігійні відносини наразі не втрачає своєї дискусійності, адже можливість надання такого права світській владі неоднозначно сприймається різними релігіями, а також - різними конфесіями в межах однієї релігійної течії. Також автором визначаються доктринальні підходи до дефініції державно-конфесійних відносин, їх ознак та змісту. Автором формулюється власне визначення поняття «державно-конфесійні відносини» як різновид міжінституційних відносин, характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Також визначається мета цих відносин – побудова ефективної моделі взаємодії між державою і релігійними організаціями та їх об'єднаннями, шляхом якої забезпечується належна реалізація релігійної діяльності таких організацій за допомогою державно-правових засобів. У статті визначаються структурні складові основних моделей державно-конфесійних відносин у релігійних системах світу. Зокрема, у якості прикладів розглядаються клірикальні (теократична, ерастіанська, державної церкви, «симфонічна») та секулярні (державно-церковного протистояння, сепараційна та коопераційна) моделі державно-конфесійних відносин. Кожна з цих моделей передбачає наявність як державного так і релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя. Автором визначено, що межі такого впливу залежать від релігійної традиції тієї чи іншої релігійної системи та обумовлені особливостями становлення цієї системи в історичній ретроспективі.

PECULIARITIES OF THE CORRELATION BETWEEN LEGAL AND RELIGIOUS REGULATION IN CHURCH-STATE RELATIONS

Voloshyn M. V.

Postgraduate Student

*V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Trykhsvyatytytelska str., 4, Kyiv, Ukraine
orcid.com/0000-0002-8969-4453
woloshyn.upc@gmail.com*

Key words: *law, religion, legal regulation, religious regulation, legal relations, church-state relations, state, church.*

The article examines the peculiarities of the correlation between legal religious regulation in church-state relations and the definition of the limits of state and religious influence on the religious sphere of public life. It is stated that the problem of allowing the State to interfere in internal religious relations is still controversial, since the possibility of granting such a right to secular authorities is ambiguously perceived by different religions, as well as by different denominations within the same religious movement. The author also defines doctrinal approaches to the definition of church-state relations, their features and content. The author formulates his own definition of the concept of “church-state relations” as a type of inter-institutional relations characterized by the existence of legal and actual connection between religious organizations and the State. The author also defines the purpose of these relations – to build an effective model of interaction between the State and religious organizations and their associations, which ensures the proper implementation of religious activities of such organizations through state and legal means. The article identifies the structural components of the main models of church-state relations in religious systems of the world. In particular, as examples, the author examines the clerical (theocratic, Erastian, state church, “symphonic”) and secular (church-state confrontation, separation and cooperation) models of church-state relations. Each of these models implies the existence of both state and religious influence on the religious sphere of public life. The author determines that the limits of such influence depend on the religious tradition of a particular religious system and are conditioned by the peculiarities of the formation of this system in historical retrospect.

Вступ. Наявність налагоджених державно-конфесійних відносин сприяє належному усвідомленню представниками державної влади особливостей релігійного світогляду населення держави, що є важливою умовою для прийняття таких нормативно-правових актах, які б не суперечили релігійним почуттям віруючих та не призводили до безпідставних обмежень їх права на свободу світогляду. З іншого боку, партнерство релігійних організацій з державою надає їм змогу брати участь у публічних обговореннях законодавчих ініціатив, надаючи їм релігійну оцінку. Тому, на наш погляд, існування правовідносин між державою і церквою викликає об’єктивну потребу у нормативному регулюванні діяльності релігійних організацій в межах держави за умови врахування релігійного чинника у процесі правоутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пострадянський час інтерес вітчизняних науков-

ців до дослідження проблематики державно-конфесійних відносин стрімко зростає. Зокрема, дослідження ведуться одночасно у двох напрямках: філософсько-релігієзнавчому та юридичному. Визначенню поняття державно-конфесійних відносин присвячені праці таких вчених як В.Яценко, О. Саган, Д.О. Вовк, М.Ю. Палінчак, О.В. Білаш, А.П. Кравченко та ін. Моделі державно-конфесійних відносин розглядали в своїх працях В.І. Тимошенко, М.С. Стецкевич, Т.В. Чумакова, І.А. Бальжик, Г.М. Котлярєвська, І. В. Міма та ін. Довідкові матеріали щодо поняття і змісту відносин між державою і релігійними організаціями містяться також в енциклопедичних виданнях: Юридичній енциклопедії та Малій енциклопедії етнодержавознавства.

Однак, мало дослідженою залишається проблема співвідношення правового та релігійного регулювання в державно-конфесійних відносинах. Через це виникає гостра потреба у розмеж-

уванні сфер впливу як на ці відносини, так і на релігійне життя в цілому, держави та релігійних організацій.

Метою нашого дослідження є визначення меж державного та релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя та розмежування сфер цього впливу з урахуванням особливостей правового та релігійного регулювання та історичного розвитку державно-конфесійних відносин у релігійних системах світу.

Завданнями дослідження є: формулювання поняття «державно-конфесійні відносини» і характеристика основних доктринальних підходів до його визначення; аналіз історичних моделей взаємодії держави і релігійних організацій і оцінка ефективності їх застосування у державно-конфесійних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості державно-конфесійних відносин, неможливо оминати проблему визначення меж державного та релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя. За сферою релігійного регулювання релігійні відносини поділяються на внутрішні зовнішні. Державно-конфесійні відносини, на рівні з міжконфесійними, виступають складовою зовнішніх релігійних відносин. У галузевих нормативно-правових актах визначається порядок державної реєстрації релігійних організацій, загальний порядок набуття та використання майна, необхідного для здійснення їх статутної діяльності, порядок отримання релігійними організаціями земель у власність чи постійне користування тощо. Також, на законодавчому рівні визначаються права та обов'язки релігійних організацій та їх членів як учасників правовідносин, встановлюються загальні рамки, в межах яких вони можуть здійснювати культову та поза культову релігійну діяльність.

Важливе місце у державному правовому регулюванні релігійної сфери суспільного життя має займати законодавча регламентація підстав можливих обмежень у реалізації особами свого права на свободу світогляду віросповідання. Так, статтею 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачено, що свобода сповідувати свою релігію підлягає лише тим обмеженням, що передбачені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах суспільної безпеки, для охорони суспільного порядку, здоров'я чи моральності або для захисту прав і свобод інших осіб [1]. Держави, які ратифікували згадану Конвенцію, мають привести своє законодавство у відповідність зазначеним вимогам та неухильно їх дотримуватись.

Проблема надання можливості державі втручатись у внутрішні релігійні відносини наразі не втрачає своєї дискусійності. Можливість надання

такого права світській владі неоднозначно сприймається різними релігіями, а також – різними конфесіями в межах однієї релігійної течії. Яскравим прикладом цього може слугувати відмінність у поглядах на дане питання між православною та католицькою церквами, з одного боку, і протестантськими церквами – з іншого. У православній церкві часів Візантійської імперії таке право могло формально надаватись імператорові, який сповідував православну віру [2, с. 36]. Такий характер відносин між світською та духовною владою ліг в основу «симфонічної» моделі державно-конфесійних відносин. Однак, фактично погляди візантійського імператора носили для єпископату церкви лише рекомендаційний характер і канонічно обґрунтованою для православної церкви залишається позиція щодо неможливості втручання держави у справу церковного управління.

Релігійна доктрина католицької церкви у питанні про можливість втручання світської влади у внутрішню релігійну діяльність збігається з православною. Натомість, протестантські богослови допускають визнання за державою законодавчої функції в сфері внутрішньоцерковного управління. Таку тенденцію можна пояснити тим, що протестантська теологія не сакралізує церкву як встановлений Богом соціальний інститут, а проповідує християнську віру як персональну чесноту, що належить особистості [2, с. 35]. За таких умов церква сприймається протестантами виключно як організація віруючих, створена відповідно до визначених державою законодавчих вимог.

Наразі проблематика державно-конфесійних відносин перебуває в стані активної наукової розробки. Однак, з метою об'єктивного розуміння сутності таких відносин, необхідно розглянути існуючі підходи до їх визначення. Одним із перших визначення державно-церковним відносинам надав В. Яценко. На його думку, такими відносинами є взаємодія конституційно-правових церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини у суспільстві [3, с. 45]. На наш погляд, наведене визначення не позбавлене недоліків. Відносинами завжди є певні соціальні зв'язки, тому взаємодію норм, як правил поведінки, не можна вважати відносинами. З іншого боку, дещо спірною видається позиція В. Яценка щодо визначення державно-церковних відносин як джерела соціально-політичних суспільних відносин. Вважаємо, що церква не може виступати інструментом державної політики у демократичному суспільстві. Роль релігії полягає у формуванні світоглядної основи життя людей, а взаємодія релігійних організацій з державою є необхідною умовою забезпечення належного здійснення церквою

душпастирської, місіонерської, провітницької та соціально-гуманітарної діяльності.

«Мала енциклопедія етнодержавознавства» надає дещо інше визначення державно-конфесійним відносинам, зазначаючи, що ними є «система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви» [4, с. 464].

Попри певну стилістичну недосконалість, у даній дефініції акцентовано увагу на предметі державно-конфесійних відносин, яким є взаємодія держави і церкви у різних сферах суспільного життя.

Існує також і філософсько-релігієзнавчий підхід до визначення державно-конфесійних відносин. Релігієзнавець О. Саган розуміє під ними «сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої і виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [5, с. 90–91]. Дане визначення вважаємо некоректним з огляду на незрозумілість того, що саме автор розуміє під категорією «державні чинники» та абстрактний характер наведеного визначення.

В «Юридичній енциклопедії» категорія державно-конфесійних відносин оцінюється з правової точки зору. На думку авторів видання, ці відносини являють собою різновид суспільних відносин, «який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [6, т. 2, с. 163]. На наш погляд, дане визначення має ряд важливих переваг, порівняно з іншими. Так, у зазначеній дефініції розмежовуються поняття «церква» і «релігійна організація», що є важливим у контексті співвідношення юридичного і теологічного визначень цих соціальних інститутів.

В рамках нашого дослідження зупинимось на конкретизації юридичного значення взаємодії між державою і релігійними організаціями (їх об'єднаннями). На наш погляд, державно-конфесійні відносини виступають різновидом міжінституційних відносин, що характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Метою зазначених відносин є побудова ефективної моделі взаємодії між державою і релігійними організаціями та їх об'єднаннями, шляхом якої забезпечується належна реалізація релігійної діяльності таких організацій за допомогою державно-правових засобів.

При розгляді та співвідношенні моделей взаємодії між державою і релігійними організаціями, важливо враховувати критерій світськості держави. Саме цей критерій виступає основоположним при визначенні ступеню інтеграції чи дезінтеграції у державно-конфесійних відносинах.

М. Палінчак виокремлює ряд ознак, що характеризують державу як світську. Серед таких ознак дослідник виділяє відокремленість держави і церкви, рівноправність усіх релігійних організацій, незалежність держави і релігійних організацій та їх взаємну автономію, наявність взаємодії держави з релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці [8, с. 33]. Ознака відокремленості держави від релігійних організацій включає в себе такі складові як незалежність та взаємну автономію цих соціальних інститутів.

З метою дослідження характеру відносин між державою і релігійними організаціями у різних правових системах, розглянемо існуючі моделі державно-конфесійних відносин і надамо їм стислу характеристику. Загалом у науці виділяють наступні моделі такої взаємодії: теократичну, «ерастіанську», модель державної офіційної церкви, «симфонічну» модель, які можна узагальнити категорією «клірикальні моделі», та ряд секулярних моделей державно-конфесійних відносин.

Теократична модель державно-конфесійної взаємодії передбачає наявність значної залежності держави від церкви і повну релігійну регламентацію життя суспільства. Вона існувала в V–I ст. до н.е. в Іудеї, а наразі діє у Ватикані і деяких мусульманських країнах [9, с. 158]. Як бачимо, теократична модель відносин між державою і релігійними організаціями здебільшого має місце у моноконфесійних державах. Так, населення Ватикану відносить себе до римо-католицької конфесії, а панівною релігією більшості держав релігійно-традиційної правової системи є іслам. Римо-католицька релігійна доктрина обґрунтовує теократичну модель догматом про особистість римського папи як намісника Бога на землі [10, с. 144]. У країнах мусульманського права глава держави – король одночасно виступає верховним імамом, поєднуючи у своїй особі релігійну владу духовного лідера і світську владу верховного державного правителя [7, с. 101]. Також, у згаданих державах спостерігається наявність значного регулюючого впливу релігійних норм на правовідносини. Д. Вовк справедливо відмічає, що займаючи панівне становище, релігійна ідеологія у цих країнах поступово витісняє будь-які інші релігійно-етичні та світоглядні концепції із суспільної свідомості [7, с. 177].

Протилежною до теократичної моделі державно-конфесійної взаємодії є «ерастіанська» модель, що ґрунтується на доктрині «цезарепізму». Церква, за таких умов, підпорядкована світській владі, праву і функціонує в ролі департаменту держави [11, с. 158]. Найбільшого поширення ця модель набула в англіканській церкві. На думку М.С. Стецкевича та Т.В. Чумакової, метою підкорення церкви авторитету держави має

своєю метою не лише встановлення контролю над духовними структурами, але і очікування від них, щонайменше – лояльності до влади, а іноді, навіть активної підтримки влади та існуючого державного і суспільного устрою [12]. Такий характер відносин держави з релігійними організаціями найчастіше спостерігається за монархічної форми правління. Саме тому «ерастіанська» модель активно впроваджувалась в суспільне життя Візантійської імперії. Беручи свій початок з епохи Реформації, доктрина «цезарепапізму» діяла під гаслом “*cujus est regio, illius est religio*» («хто править, того і релігія»).

Ще однією моделлю державно-конфесійних відносин є модель державної офіційної церкви. Її можна розглядати як окрему форму «ерастіанської» моделі, так і в якості самостійної моделі. Основною ознакою, яка вирізняє її з-поміж інших – наявність нормативної підстави визнання тієї чи іншої релігії державною. Тому, характерними рисами даної моделі є законодавча підтримка однієї з релігійних організацій, нормативна регламентація привілейованого становища певної церкви та державне фінансування її діяльності [13, с. 158]. При цьому, така релігійна організація може репрезентувати більшість віруючого населення держави, а може користуватись прихильністю глави держави, не маючи значної кількості вірян у її складі. Наділення однієї релігійної організації широким обсягом прав призводить до значного звуження прав інших релігійних спільнот. У державно-конфесійних відносинах в межах даної моделі іноді може бути виражений радикалізм з боку держави по відношенню до громадян. Зокрема, може мати місце примушування до переходу громадян в лоно провідної церкви, вигнання їх з країни у випадку їх відмови сповідувати провідну релігію або навіть фізичне знищення прихильників іншого, аніж пануючого в державі, віровчення [7, с. 177]. Модель державної офіційної церкви панувала у Франції за часів Реформації. На сьогодні, прикладом країни, де існує державна релігія слугує Греція. Приналежність переважної більшості населення Греції до православної церкви і її привілейований правовий статус наразі слугують характерними ознаками державно-конфесійних відносин у цій державі.

«Симфонічну» модель державно-конфесійних взаємин також слід відносити до «цезарепапістських» моделей. Вона характерна для тих держав, де провідною релігією є православ'я. Дана модель, зокрема, обґрунтовується у християнській релігійній доктрині. Беручи початок у священних текстах Біблії, вона знайшла відображення у богословських працях представника християнської патристики Аврелія Августина. Суть зазначеної моделі вичерпно формулює у своєму дослідженні І.А. Бальжик. Науковець вважає, що у чистому вигляді при «симфо-

нії» стирається чітка грань між державою і церквою: вони зливаються у єдине утворення, кінцевою метою якого є досягнення божественного царства [14, с. 69]. Класичним прикладом країни із «симфонічною» формою державно-конфесійних відносин слугувала Візантійська імперія.

Нарешті, враховуючи сучасні тенденції розвитку державно-конфесійних взаємин, слід розглянути деякі моделі секуляризованих відносин між державою церквою. Однією з таких моделей є державно-церковне протистояння. Д. Вовк наголошує, що протистояння між державою і релігійними організаціями відбувається за тоталітарної форми політичного режиму. Тому, у якості прикладів держав, де діяла подібна модель, він наводить СРСР, фашистську Німеччину та КНДР [7, с. 178]. Конфлікт між державою і церквою найчастіше виникає тоді, коли релігійна ідеологія заміщується у свідомості людей панівною політичною ідеологією. За таких умов, віруючі позбавляються можливості відкрито сповідувати свої релігійні переконання, а права релігійних організацій підлягають значним обмеженням. За активної фази цього протистояння, держава може вдаватись до конфіскації релігійного майна та забороняти будь-яку діяльність релігійних організацій.

Після розпаду тоталітарних держав, державно-конфесійні відносини у багатьох країнах не втратили ознак секуляризованості, однак відокремлення держави від церкви на сьогодні вже не ототожнюється з державно-церковним протистоянням та панівною атеїстичною ідеологією держави. Процес секуляризації наразі характеризується автономністю державного та релігійного інститутів з можливістю побудови відносин партнерства. Основними моделями секуляризованих державно-конфесійних відносин є сепараційна і коопераційна [15, с. 79]. Перша форма взаємодії передбачає рівність всіх релігійних організацій перед законом, невтручання держави у внутрішню діяльність церкви за винятком випадків правопорушень з її боку, відстороненість церкви від виконання державних державних функцій, надання релігійної освіти виключно недержавних освітніх закладах [15, с. 65]. Коопераційна модель дає змогу сформувати достатньо широкий перелік сфер суспільного життя, в межах яких може відбуватись державно-релігійне партнерство. На думку деяких сучасних богословів, коопераційна модель наразі покликана стати новою державно-конфесійною «симфонією» [16, с. 51].

Таким чином, нами деталізовано характеристику клірикальних та секулярних моделей державно-конфесійних відносин. Кожна з описаних моделей передбачає наявність як державного так і релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя. Межі такого впливу залежать від релігійної

традиції тієї чи іншої релігійної системи та обумовлені особливостями становлення цієї системи в історичній ретроспективі.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному, можна дійти висновку, що державно-конфесійні відносини виступають різновидом міжінституційних відносин, що характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Метою цих відносин слугує побудова ефективної моделі взаємодії між державою і релігійними організаціями та їх об'єднаннями, шляхом якої забезпечується належна реалізація релігійної діяльності таких організацій за допомогою державно-правових засобів. Необхідність у відносинах між державою і церквою викликана об'єктивною потребою у забезпеченні належного функціонування релігійних організацій в межах держави та врахуванні релігійного чинника у процесі державного правоутворення.

Розглядаючи особливості державно-конфесійних відносин, неможливо оминути проблему співвідношення меж державного та релігійного регулювання релігійної сфери суспільного життя. На законодавчому рівні визначаються права та обов'язки релігійних організацій та їх членів

як учасників правовідносин, встановлюються загальні рамки, в межах яких вони можуть здійснювати культову та поза культову релігійну діяльність. Важливе місце у державному правовому регулюванні релігійної сфери суспільного життя має займати законодавча регламентація підстав можливих обмежень у реалізації особами свого права на свободу світогляду і віросповідання. Проблема надання можливості державі втручатись у внутрішні релігійні відносини наразі не втрачає своєї дискусійності. Можливість надання такого права світській владі неоднозначно сприймається різними релігіями, а також різними конфесіями в межах однієї релігійної течії.

У філософській доктрині сформовано декілька моделей державно-конфесійної взаємодії. Серед них виділяють: теократичну, «ерастіанську», модель державної офіційної церкви, «симфонічну» модель та ряд моделей секуляризованих державно-конфесійних відносин. Процес секуляризації наразі характеризується автономністю державного та релігійного інститутів з можливістю побудови відносин партнерства. Основними моделями секуляризованих державно-конфесійних відносин є сепараційна і коопераційна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (у редакції від 02.10.2013 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Прот. В. Ципін. Канонічне право. 2-ге вид. К. : Вид-во Срітенського монастиря, 2012. 864 с.
3. Ященко В.А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис.. к. філос. н.: спец. 09.00.06. К. : Ін-т філософії НАН України, 1993. 189 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К. : Українська видавнича спілка, 1996. 942 с.
5. Академічне релігієзнавство : [підручник] / під ред. А. Колодного. К. : Світ Знань, 2000. 862 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1–6 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1999.
7. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.
8. Палінчак М. Ю., Сочка В. І. Аналіз поняття «державно-церковні відносини» (правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34. Том 1. С. 32–35.
9. Теліпка В. Е. Універсальна теорія держави і права : підручник. К. : БІНОВАТОР, 2007. 512 с. (Серія «Правознавець»).
10. Кравченко А. П. До питання про правові засади державно-церковних відносин в Україні. *Філософські обрії*. 2017. Вип. 37. С. 156–167.
11. Тимошенко, В. І. Теократія: ідея та соціальна реальність. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2005. № 2 (40). С. 37–45.
12. Стецкевич М. С., Чумакова Т. В. Ерастіанська парадигма Церкви Англії та її відображення у храмовій архітектурі першої третини 19 століття. *Грамота*. 2018. № 12(98), ч. 1. С. 65–69.
13. Бальжик, І. А. Теократична держава та «симфонія влади». *Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. К. : Ін-т держави і права НАНУ*, 2006. Вип. 32. С. 56–59.
14. Котляревська, Г. М. Моделі нормативного регулювання взаємин між державою та церквою. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2003. № 1. С. 78–85.
15. Міма, І. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аспект. *Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. К. : Ін-т держави і права НАНУ*, 2005. Вип. 29. С. 63–70.
16. Fotiou Stavros, S. The Church in the Modern World / S. S. Fotiou. Berkley : InterOrthodox Press, 2000. 84 p.

REFERENCES

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod (2013). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed 14 September 2024).
2. Prot. V. Tsypin. (2012) *Kanonicheskoe pravo* [Canon law]. Kyiv : Vyd-vo Sritenskoho monastyria (in Russian)
3. Yashchenko V.A. (1993) *Evoliutsiia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini* [The Evolution of Church-State Relations in Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv : Institut filosofii NAN Ukrainy.
4. Mala entsyklopediia etnoderzhavnavstva (1996) [Small encyclopedia of ethno-state studies]. Kyiv : Ukrainska vydavnycha spilka.
5. Akademichne relihiieznavstvo (2000) [Academic Religious Studies] (textbook), Kyiv : Svit Znan.
6. Yurydychna entsyklopediia (1999) [Legal encyclopedia]. Kyiv : «Ukraine entsyklopediia».
7. Vovk D. O. (2009) *Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia: monohrafiia* [Law and Religion: General Theoretical Problems of Correlation]. Kharkiv : Pravo.
8. Palinchak M.I., Sochka V.I. Analiz poniattia «derzhavno-tserkovni vidnosyny» (pravovyi aspekt) [Analysis of the concept of “church-state relations” (legal aspect)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. Uzgorod : Serii PRAVO, pp. 32–35.
9. Telipko V. E. (2007) *Universalna teoriia derzhavy i prava* [Universal theory of state and law] (textbook), Kyiv : BINOVIATOR (Serii «Pravoznavets»).
10. Kravchenko A. P. (2017) Do pytannia pro pravovi zasady derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini [On the Legal Basis of Church-State Relations in Ukraine]. *Filosofski obrii* [Philosophical horizons]. Kyiv: V. 37, pp. 156–167.
11. Tymoshenko, V. I. (2005) Teokratiia: ideia ta sotsialna realnist [Theocracy: Idea and Social Reality]. *Biuliten M-va yustytisii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine]. Kyiv : № 2 (40), pp. 37–45.
12. Stetskevych M. S., Chumakova T. V. (2018) Erastianska paradyhma Tserkvy Anhlii ta yii vidobrazhennia u khramovii arkhytekturi pershoi tretyny 19 stolittia [The Erastian Paradigm of the Church of England and Its Reflection in the Church Architecture of the First Third of the 19th Century]. *Hramota* [Diploma]. Kyiv : № 12(98), pp. 65–69.
13. Balzhyk, I. A. (2006) Teokratychna derzhava ta «symfoniia vlady» [The theocratic state and the “symphony of power”]. *Derzhava i pravo* [State and law]. Kyiv : Inst-t derzhavy i prava NANU, vol. 32., pp. 56–59.
14. Kotliarevska, H. M. (2003) Modeli normatyvnoho rehuliuвання vzaiemyn mizh derzhavoiu ta tserkvoiu [Models of Church-State Relations: A Comparative Perspective]. *Biul. M-va yustytisii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine]. Kyiv : № 1, pp. 78–85.
15. Mima, I. (2005) Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn: porivnialnyi aspekt [Models of Church-State Relations: A Comparative Perspective]. *Derzhava i pravo* [State and law]. Kyiv : In-t derzhavy prava NANU, vol. 29. pp. 63–70.
16. Fotiou Stavros, S. (2000) *The Church in the Modern World* [The Church in the Modern World]. Berkley : InterOrthodox Press.